

La torra que és forçada a la Crònica de Jaume I

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH
Universitat de Basilea,
Institut d'Estudis Catalans

1. La bifurcació de les vies de comunicació i dels corrents d'aigua

El passatge que desitge tractar ací és controvertit. La meua impressió quan el vaig llegir per primera vegada és que estàvem davant una cruïlla de camins o de rierols confluents on es situava aquesta torre.

La majoria dels tèrmins llatins que designaven la bifurcació de les vies de comunicació no han passat a les llengües de la nostra Península Ibèrica, contràriament al que ocorre a França o a Itàlia. Així COMPITUM o bé BIVIUM, TRIVIUM o QUADRIVIUM a penes hi han deixat rastre.¹ De TRIVIUM només se citen el lloc lleidatà de *Tírvia* o bé, a Ourense, la *Pobla de Tribes*,² és a dir, uns escadussers topònims, que potser són resta d'una presència antiga més nombrosa, suplantada per uns altres noms.

Crux, 'creu', és la base de moltes designacions; pensem en el castellà *encrucijada* i en el català modern *cruïlla*, del que en la llengua antiga només tenim un esment, sens dubte valencià, dels *Eximplis e miracles*, i no del terme primitiu, sinó del derivat *cruïllada*. Vet-lo ací:

E, quant ell fon en una *cruylada de camins*, ell veé passar molts cavallers e peons, hòmens e fembres; los uns anaven trists, los altres alegres; e veé entre tots ells passar una fembre vestida de vestedures de fembre de bordell e aquelles vestedures eren ten primes que li parien les carns e feÿa los gests e los continents desonests (650).³

També afegirem que Joan Esteve al *Liber elegantiarum*, imprès l'any 1489, duu *cruada*: «En les *cruades* de les carreres⁴. In trivijs» (f7).

¹ Vegeu les tesis doctorals d'Emil Hochuli, *Einige Bezeichnungen für den Begriff Strasse, Weg und Kreuzweg im Romanischen*, Diss. Zürich 1926, pp. 104-130, i de Hans-Josef Niederehe, *Strasse und Weg in der galloromanischen Toponomastik*, Genève-Paris, Droz-Minard, 1967 («Kölner Romanistische Arbeiten», NF, Heft 38); aquesta darrera obra no duu massa informació pel que ací interessa.

² Hochuli, *op. cit.*, p. 118.

³ Cite per la transcripció encara inèdita que J.-A. Ysern Lagarda m'ha proporcionat amablement. A l'edició de la «Biblioteca Catalana» de M. Aguiló, és el núm. 648: *Recull d'exemples e miracles, gestes e faules ordenades per A. B. C.*, Barcelona 1881, II, p. 257.

⁴ En lloc de «carreres» l'imprès posa per errata *caueres*. Vegeu el facsímil editat a Castelló de la Plana, Inculca, 1988, p. [157].

2. *Furca* i derivats

El que, però, predominava⁵ a la península és *FURCA* i els seus composts i derivats: *forc*, *entreforc*, *forcada*, *forcadell*, *forcant*, *forcat*, *forcall*, castellà *horcajo* (ex: *Horcajo de los Montes*, prov. de Ciudad Real), *horcón*, *horqueta* a Uruguai i Argentina, etc.⁶ Pensem en el mot *forcall*, tant apel·latiu com nom de lloc, *Forcall*, als Ports de Morella, vila a la confluència del Bergantes amb el riu d'Olocau i la Todolella; el mot llatinitzat *Forcayllo* apareix ben d'hora en la documentació valenciana;⁷ també el *entreforc de camins* sovinteja en les lletres des de l'Edat Mitjana, en Llull, per exemple:

Lo canonge exí de la ciutat e anà preycar aflicció en una altra ciutat; e en ·I·
entreforch de dos camins ell encontrà dos religiosos qui·s contrastaven, cor la ·I·
volia anar per lo ·I· camí e l'altre per l'altre camí.⁸

4. El passatge jaumí

Però el que ara interessa, en relació amb la *forca* i els *forcats* és el passatge de la *Crònica* del rei Jaume, quan narra la conquesta del regne de València, precisament relativa a la Plana de Castelló. És un text que a mi m'ha provocat moltíssims mals de cap i jo n'he donat als meus amics als qui l'he consultat, sobretot a Josep Sánchez Adell, Amadeu Soberanas i Arcadi Garcia.

Som a la Quaresma de l'any 1238. El rei Jaume ja havia pres Almenara als moros, i conta:

E quan vench altre dia, vench-nos messatge d·Uxó, e de Nubles e de Castro, que si·ls volíem fer bé, que·ns retrien los castells, pus Almenara havíem; que ben coneixien que nostre Senyor volia que nós haguéssem la terra. E dixem·los que vinguessen en bona ventura, e nós exir los hiem en *una torra que és forcada* on se part lo terme d·Almenara e d·Uxó, e és contra Almenara, prop de la Ràpita, la qual havia nom Mencofa en temps de saraïns (249). [...] JE quan vench altre dia, faem levar v moltons e xx galines, e anam·nos·en ab nostre pa e ab nostre ví a *la torra forcada*, així com havíem promès als d·Uxó. (cap. 250).

⁵ Dic «predominava» perquè avui aquest tipus lèxic per designar la bifurcació sembla en recul. Per exemple a l'*Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra i la Rioja* de Manuel Alvar només una sola localitat del mapa 1350 respon amb *forcallo* (província d'Osca); per contra *cruce*, *esbarro*, *empalme* hi estan ben representats.

⁶ Rolando A. Laguarda Trías, *Bases para un glosario de términos geográficos del Uruguay*, Madrid, Comisión Permanente de la Asociación de Academias de la Lengua Española, 1974, pp. 56-58. En altres llocs, per exemple a la Gal·loromània, també sovintegen els noms de lloc de la mateixa nissaga: Auguste Vincent, *Toponymie de la France*, Bruxelles, Librairie générale, 1937, pp. 212 (núm. 492) i 304 (núm. 792); Ernest Nègre, *Toponymie générale de la France*, Genève, Droz, 1990-1991, I-III, núms. 5720, 25361-25370; Jacques Lemoine, *Toponymie du Languedoc et de la Gascogne*, Paris, Picard, 1975, p. 110.

⁷ Vegeu el número 39 de *Au!*, revista comarcal dels Ports, any X, 1996, pp. 7-11; J. Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial, 1995, p. 265b.

⁸ *Libre de Evast e Blanquerna*, ed. Mn. Salvador Galmés, II, pp. 97.13 (Els Nostres Clàssics, núms. 58-59). En l'adaptació «valenciana» del 1521 per Bonllavi aquesta expressió és substituïda per *encontrada de dos camins* (cf. B. Schmid, *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523)*, Estudi lingüístic, Barcelona, Curial, p. 198.

5. Localització de la TORRE

Una torra que és forcada. Com aclarim això i on la situem? És un passatge difícil; no hem de suposar que la torre tingués una forca per penjar els lladres i malfatans. Més prompte m'incline per la seua situació en un entreforc. Hi ha a Moncofa unes runes que la gent d'allà en diu *la Torre*, sense més precisió, la qual fon assenyalada per Honori Garcia com la torre de la *Crònica*.⁹ El mapa *Moncofa* de l'Institut geogràfic l'anomena «La Torre Caida», i afig «Torre (ruinas)».¹⁰ Hi queda la base feta de pedres calices i part de les parets. La porta, de la qual es veu un golfo (almenys es veia el 1975), mirava cap a ponent. Els murs són obra característica dels moros: pedres codisses (preses probablement del riu Belcaire), ajuntades amb morter i amb cudolets rodons incrustats en el morter. Està situada a la vora de la mar, en l'únic lloc de la costa lliure d'aiguamolls. La gent pretèn que per ací pasturava el bestiar «en temps dels moros». En l'actualitat (1996) aquesta torre ja no existeix, se l'ha engolida la mar, segons em comunica Arcadi Garcia, com a conseqüència d'uns espigons que hom ha fet per tal de preservar els xalets que són vora mar; ara desgraciadament la vella torre és un objecte per a l'arqueologia submarina.

És molt possible que el territori del castell d'Uixó fes cap a la mar per aquest punt, entre els territoris d'Almenara i d'Uixó. Els camins de Cabres i de Canyars baixen des de la Vall vorejant el riu i confueixen allà on són les runes; també ací el riu Belcaire es bifurca abans d'arribar als aiguamolls. Precisament de Moncofa a Xilxes i a Almenara hi ha un camí paral·lel a la costa que es diu *Senda Forcà(da)* i allí mateix, al terme de Moncofa, hi ha la partida de *Senda Forcà(da)*.

6. Significació de *forçar* i *forcada*

Des del punt de vista lingüístic, l'adjectiu *forcada* relatiu a una torre no es pot interpretar sense més com una torre 'situada en una cruïlla de camins'; però davant el sentit de *forcada* 'cruïlla', com a nom comú,¹¹ i davant texts del llatí medieval de Catalunya, exhumats per Balari, que parlen de *in vias forchades* (1025) i de *stratas forchatas* (1057),¹² no hi ha cap obstacle per admetre que la torre és designada amb el mateix terme aplicat al camí en el qual ella és situada. No sé si és l'entreforc o forcada que fan els camins de

⁹ *Notas para la historia de Vall de Uxó*, Vall d'Uixó, 1962, pp. 46-47; cf. del mateix H. Garcia l'edició i comentari de la carta pobla de la Vall d'Uixó del 1250 en el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (= *BSCC*), XIII, 1932, pp. 168-176. També Gual Camarena era de la mateixa opinió (vegeu *BSCC*, XXV, 1949, p. 439) com ho són avui Arcadi Garcia i Josep Sánchez Adell. Vegeu encara María del Carmen Barceló (et alii), *La Vilavella*, València, 1977, pp. 170-172 i V. García Edo, «Notas a la carta de población de Moncófar», dins *BSCC*, LXVII, 1991, pp. 417-429, especialment pp. 417-418.

¹⁰ *Dirección General del Instituto Geográfico y Catastral*, 1955, full 669, *Moncófar*.

¹¹ La metàfora amb la forca i el camí apareixen també en el francès *chemin forchu* (cf. Marie Delcourt, *Oedipe ou la légende du conquérant*, Liège, [«Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, fasc. CIV»]) 1944, pp. 88-90 i castellà *camino horcajado* (cf. fray Bernardino de Sahagún: «Es mi madre y mi padre el muladar y camino horcajado. Por metáfora se decía esto de las mujeres, que se daban allí a quien quiera, o de los hombres viciosos con muchas mujeres», *Historia general de las cosas de la Nueva España*, lib. VI, cap. 41; Mèxic, Editorial Robredo, 1938, II, p. 247).

¹² José Balari y Jovany, *Orígenes históricos de Cataluña*, Barcelona, J. Jepús, 1899, p. 681. Balari també estudiava *inter forcatos* i *inforcatos* (*op. cit.*, p. 682).

Canyars i de Cabres o més aviat la bifurcació del riu Belcaire, o totes dues situacions alhora, el que deu haver donat nom a la torre de què parlava el nostre rei. Som davant el participi del verb *forçar* que significa 'bifurcar-se, ramificar-se'. El riu Belcaire o riu d'Uixó es forca i forma una mena de delta, enmig del qual són situades les actuals runes, és a dir *la torra que és forcada*. És un bon emplaçament per una fortificació que formava part d'un sistema defensiu, en un tros de litoral baix i rectilini, sense cap altre accident aprofitable per a l'ús militar. El rei Jaume, en descriure la torre de Montcada, pondera el valor estratègic que les torres sarraïnes de València tenen, car «són en semblança d'uyl d-ome, car aquelles torres guarden a València de pendre mal moltes vegades que'l pendria» (cap. 196). Ferran Soldevila, en comentar aquest passatge, esmenta unes altres torres de la costa, cap al sud;¹³ és a dir, hi tenim un sistema de punts defensius del litoral, de localització lògica, i aquesta torre de Moncofa s'inscriu dins aquest línia de fortificacions dels moros.

Que *forcat* vol dir 'bifurcat' en són testimoni encara els parlars actuals. Però la mateixa *Crònica* al capítol LXIX esmenta uns «pals *forcats* e ficats» (ms. de Poblet, fol. XLlr^o), gràcies als quals hom fa avançar el mantell de guerra; i en provençal antic tenim un exemple d'estructura idèntica a la del nostre lexema: «Una vena à el membre del home *que es forcada*».¹⁴

7. La partió dels tèrmenes d'Almenara i d'Uixó

Hi ha encara un petit problema en la localització. La crònica especifica que la torre en qüestió és situada «on se part lo terme d'Almenara e d'Uxo». Avui el límit del terme d'aquests pobles no correspon a aquesta afirmació; o bé els límits aleshores eren diferents o, millor, el rei o el redactor tenia una informació insuficient, car no hi ha unes altres runes que s'acosten a les precisions de la *Crònica* que les de la Torre de Moncofa.

8. Una opinió divergent

Vicent Forcada va publicar fa poc un estudi sobre aquestes torres costeres de vigilància, on desenvolupa una idea completament diferent.¹⁵ Tot i els coneixements de l'autor, en el punt concret que ens afecta, no és acceptable la seua proposició que la *torra forcada* siga una «torre con coronamiento partido», basant-se en el que ell creu un paralelisme lingüístic amb el topònim *Pedraforca*,¹⁶ que jo supose és el de la serra de Cadí. Sense

¹³ Jaume I -Bernat Desclot - Ramon Muntaner - Pere III, *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1971, p. 286a, nota 7.

¹⁴ *Sydrac* (segle XIV, Quercy), in: Raynouard, *Lexique roman*, II, pp. 363a, § 8.

¹⁵ Vicent Forcada Martí, «Torres de vigía y defensa de la costa del Distrito del Castell de Nules: los nombres de «Beniesma», «Moncofar» y «Santa Isabel de Carrillo»», *BSCC*, LXX, 1994, pp. 43-81.

¹⁶ *Op. cit.*, pàg. 53, nota 19: «El concepto «Torre forcada» entendemos es aquel que la presenta con coronamiento partido, bien sea por paso del tiempo, bien por cuanto en su construcción se utiliza como base y fundamento de la misma, no única planta circular, sino formato compuesto a base de dos círculos secantes de tal manera que ambos cuerpos cilíndricos resulten ser iguales y secantes con lo cual, aparentemente queda ella como seccionada en vertical.» Mai no he vist en les fortificacions una característica arquitectònica com la que ací es pretèn. Tampoc no se n'esmenta cap al *Glosario de arquitectura defensiva medieval*, Càdiz, 1994 («Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz»).

documents febaents, també sembla una petició de principi que la *torra forcada* es trobés situada «en el eje visual que enlaza los castillos de Almenara y Uixó: es el eje más elevado de esa línea montañosa paralela a la costa a la vez que el más significativo del territorio desde el cual se dominan, además de la vía romana «Hercúlea Augusta» y el camino prerromano de «El Caminàs», que discurren los llanos sitios al O. y E. respectivamente de la misma, la totalidad del conjunto montañoso del «Espadán» en toda su extensión».¹⁷ Vicent Forcada vol que la nostra torre de Moncofa siga la torre del segle XVII, sense adonar-se que un fur de les corts de l'any 1604 parla de la necessitat de fer-ne una de nova; Vicent Forcada esmenta de segona mà el document,¹⁸ i oblida el que hi diu de més important. Heus ací el text en qüestió:

Que entre les torres de Borriana y Mancofe se edifique una torre.

Item, per lo que convé a la custòdia y guarda de la Marina del present regne y llochs circumvehins ad aquella, sia necessari que entre les torres de Borriana y Mancofa se edifique y construeixca una torre, per lo que per distar dites dos torres molt la una de la altra, se segueixen y poden seguir molts danys, supliquen perçò los dits tres braços a vostra Magestat, sia servit provehir y manar que-s edifique y faça entre dites dos torres de Borriana y Mancofa altra torre, en lloch, part y puesto que pareixerà més convenient per a conseguir la fi de dita custòdia y guarda. Plau a sa. mages. Covarruvias,vicecan.¹⁹

Queda ben aclarit, i demane perdó per la insistència, que la dita torre era a Moncofa i no en cap altre lloc. Més greu és, llegint el passatge de la *Crònica*, que, segons V. Forcada, la *Ràpita* o *Mencofo* no siga l'actual poble de Moncofa,²⁰ sinó la titularitat de la costa compresa entre Borriana i Almenara.²¹ Però aleshores, si és tota una franja de costa, ¿com s'entendria la precisió del rei, segons la qual la torre és «prop de la Ràpita»?

9. La Ràpita

Què és una *ràpita*? Voldria dir, de passada, que l'estudi formal de l'arabisme *ràpita*, *rabida*, etc. a les llengües hispàniques encara no s'ha fet seriosament. Hom pretèn que no hi ha formes amb l'article *al-* assimilat, i al *Cartulari de Sant Cugat*, per exemple, hi ha un document del 1234 on el rei Jaume confirma al monestir entre, altres possessions, el «castrum de *Arabitha* de Caschai».²² Però això no interessa ací. Vinguem al sentit de la paraula.

Els arabistes saben que el mot originari àrab *râbîta* designa un convent fortificat, mesquita petita o lloc de pregària musulmana, on els fidels es reuneixen per practicar el

¹⁷ Forcada, *op. cit.*, pp. 53-54.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 61.

¹⁹ *Furs, capítols, provisions e actes de cort fets y atorgats per la S.C.R.M. del rey don Phelip en lo any M., dc.iii.* València, Impremta de P.P. Mey, 1607, fol. 39r^o, cap. cxciii. - He accentuat i unificat l'ús de *v* i *u*.

²⁰ En els senyalaments del Ministeri d'Obres Públiques encara escriuen *Moncófar*.

²¹ *Op. cit.*, pp. 55-56.

²² *Cartulario de «San Gugat» del Vallés* ed. Mons. José Rius Serra, Barcelona, CSIC, 1947, III, p. 433, doc. núm. 1320, in fine.

deure religiós del recés militar del ribat. És, doncs, una fortalesa, generalment instal·lada en indrets on hi ha aigua corrent abundant, per les necessitats de les ablucions dels musulmans.²³ Resulta incoherent imaginar que en la *Crònica* el mot puga aplicar-se a tota una extensa titularitat de la costa. El gran historiador Jerónimo Zúrita, en glossar l'episodi que comentem de la conquesta d'Almenara, explica: «y a cierto día dieron aviso que entregarían la villa y la mezquita que estaba junto al castillo».²⁴ Aquest terme *mezquita* hi està per *La Ràpita* del text jaumí.

10. Documentació filològica

He presentat els fets tal com els veig, després d'haver discutit llargament amb els amics J. Sánchez Adell i Arcadi García, tan plens d'erudició, als qui els torne a donar les gràcies per la paciència que han tingut i per l'ajuda que m'han prestat. Com que, però, romanen aspectes obscurs o discutibles, he cregut que fóra bo fornir tot el material de què dispose, per tal que es tinguin uns elements de judici objectius. Vet ací el text de la *Crònica* en els manuscrits i edicions antigues que ens l'han tramesa, el text llatí de Marsili i la traducció medieval en aragonès del mestre de l'Hospital Fernández de Heredia, titulada *Gestas del Rey Don Jayme de Aragon*; hi afeg les principals fonts d'estudi modernes. En aquesta recollida de material m'ha ajudat molt eficaçment l'amic Amadeu Soberanas, a qui també vull expressar ací de bell nou el meu reconeixement.

11. Text català

[1a] MS Poblet (Biblioteca Universitària de Barcelona): «E quan vench altre dia, vench nos messatge d-Uxo, e de Nubles e de Castro, que si·ls voliem fer be, que·ns retrien los castells, pus Almenara haviem; que ben coneixien que *nostre Senyor* volia *que* nos haguessem la terra. E dixem los que vinguessen en bona ventura, e nos exir los hiem en una torra que es forçada on se part lo terme d'Almenara e d-Uxo, e es contra Almenara, prop de la Rapita, la qual havia nom *Mencofa* en *temps* de sarrains. ...» (cap. 249; fol. 110 v°).

[1 b] MS Poblet (Biblioteca Universitària de Barcelona): «E quan vench altre dia, faem levar ·v· moltons e ·xx· galines, e anam nos·en ab *nostre* pa e ab *nostre* vi a la torra forçada, així con haviem promes als d-Uxo.» (cap. 250; fol. 111 r°).

²³ Vegeu les contribucions del llibre *La Ràpita Hispànica: història institucional i altres estudis regionals*, «I Congrés de les Ràpites», Institut d'Estudis Rapitencs, Sant Carles de la Ràpita, 1993. Consulteu els aclariments de Míkel de Epalza, «Les ràpites (ràbita) islàmiques i la toponímia catalana», *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, LVII, 1994, pp. 35-47, espec. pp. 39-41. Cf. encara Jaime Oliver Asín, «Origen árabe de rebato, arroba y sus homónimos. Contribución al estudio de la historia medieval de la táctica militar y de su léxico peninsular», *Boletín de la Real Academia Española*, 1928, XV, pp. 347-395 i 496-542; Leopoldo Torres Balbás, «Rábitas hispano-musulmanas», *Al-Andalus*, 1948, XIII, pp. 475-490; F. Maíllo Salgado, *Los arabismos del castellano en la Baja Edad Media*, Universidad de Salamanca, 1991, pp. 352-353.

²⁴ *Anales de la Corona Aragón*, ed. Ángel Canellas López, Saragossa 1967, I, p. 518 (lib. III, cap. xxx).

[2 a] MS 1734 (Biblioteca de Catalunya)²⁵: «E quant vench altre dia vench nos missatge d·Uxo e de Nules e de Castro *que* si·ls voliem fer be *que*·ns rendrien los castells pus Almanara haviem; *que* be conexien *que* nostre Senyor volia *que* nos haguessem la terra. E dixem lurs *que* vinguessen en bona ventura, e nos exir lurs hiem en una torre qui es forcada on se part lo terme d·Almanara e d·Uxo e es contra Almanara prop de la Rapita la qual havia nom Mancofa en temps de sarrahins.» (cap. 190, fol. 92r^oa).²⁶

[2 b] MS 1734 (Biblioteca de Catalunya): «...e anam-nos-en ab nostre pa e ab nostre uin a la torre forcada».²⁷

[3 a] *Aureum Opus* : «E quant vench al altre dia vench nos missatge d·Uxo de Nules e de Castre *que* si·ls voliem fer be *que*·ns rendrien los castells pus Almenara haviem *que* be conexien *que* nostre Senyor volia *que* nos haguessem la terra: e dixem lus *que* vinguessen en bona ventura: e nos exir los hiem a una torra qui es forcada on se partex lo terme d·Almenara e d·Uxo / e es contra Almenara prop de la Rapita la qual havia nom Mancofa en temps de sarrayns ...».²⁸

[3 b] *Aureum Opus* : «E quant vench altre dia faem leuar ·v· moltons e ·xx· gallines: e anam nosen ab nostre pa e ab nostre vi a la torre forcada axi com haviem promes als d·Uxo.».²⁹

[4 a] *Chronica* (ed. València 1557): «E quant vench altre dia vench nos missatge Duxo, e de Nules, e de Castre *que* si·ls voliem fer be *que*·ns rendrien lo castell, pus Almenara haviem, *que* be conexien *que* nostre Senyor volia *que* nos haguessem la terra. E dixem lus *que* vinguessen en bona ventura e nos exir los hiem a una torra, qui es Forçada, hon se partex lo terme Dalmenara e de Vxo, e es contra Almenara prop de la Rapita, la qual haviu nom Mancofa en temps de Sarrahins. ...» (cap. LXXXII).³⁰

[4 b] *Chronica* (ed. València 1557): «E quant vench altre dia faem lleuar v· moltons, e xx· gallines, e anam nosen ab nostre pa e ab nostre vi a la torre Forçada axi com haviem promes als de Vxo.» (cap. LXXXII).³¹

[5 a i b] Edició Aguiló: « ... vna torra que es forcada»³²; «a la torra forcada».³³

[6 a] *Cronica o comentaris del gloriosissim y invictissim rey en Jaume Primer ...*

²⁵ Manuscrit copiat per l'escrivent reial Joan de Barbastre l'any 1380.

²⁶ Sota la *c* de *forcada* hi ha una titlleta, tan petita i descoloriada, que no és permès de transcriure-la; potser és un puntet de tinta.

²⁷ Aquesta vegada la *c* no duu cap mena de titlleta i la lectura és molt clara: *forcada*.

²⁸ *Aureum opus regalium priuilegiorum ciuitatis et regni Valentie*, ed. Lluís de Alanya, València 1515, p. 50a (= reprint d'Anubar, València, 1972).

²⁹ *Op. cit.*, p. 50a.

³⁰ *Chronica o Commentari del Gloriosissim e Invictissim Rey En Jacme* impressa per la vídua de Joan Mey a València l'any 1557, fol. LXXIV°. (=reprint de l'Ajuntament de València, 1994). La lectura *forcada*, la qual ha tingut prou d'èxit, no cal prendre-la en compte, és una errata ja antiga, potser interpretació dolenta del ms. 1734; vegeu ací les notes 25 i 26.

³¹ *Op. cit.*, fol. LXXIIr^o.

³² M. Aguiló y Fuster, *Chronica o comentaris del gloriosissim e invictissim Rey En Jacme primer*, Barcelona, 1873, p. 294 (c. 249). En nota, a peu de pàgina «Forçada»; potser Aguiló segueix el ms. 1734 o ha estat influït per ell.

³³ *Op. cit.*, p. 294 (cap. 250).

«Biblioteca Clàssica Catalana», Barcelona, Tip. Catalana, 1905: «... y nos eixírloshi hem en una torra que es Forçada, hont se part lo terme ...».³⁴

[6 b] *id.*: «La torra Forçada» [títol del capítol] ... pa y ab nostre vi a la torra Forçada».³⁵

12. Traduccions

[7 a] MS 1018 (Biblioteca de Catalunya)³⁶: «Et sequenti die ab obtentione Almenare uenerunt at Regem tres nunciij de tribus castris, scilicet de uxone, de Nules, de Castro offerentes Regi castra, si eis bene faceret Rex: allegantes quod voluntati Dei non possent contradicere, qui cunctis gentibus uidentibus et mirantibus concesserat ei terram. Cuilibet nuncio respondit Rex seorsum, ut qui mutua negocia ignorarent. Deditque eis singulos dies ad loquendum Regi: ut ad colloquium nequaquam insimul conuenirent. Dedit ergodiem illis de Uxone, diem sequentem ad loquendum Regi circa terciam. Exiret enim Rex ad turrem furcatam que dicitur Mancofa iuxta Rapitam, et est in diuisione terminorum Almenare et Uxonis.» (fol. 93r).

[7 b] MS 1018 (Biblioteca de Catalunya): «Sequenti die iuit Rex cum uictualibus suis ad turrem furcatam, sicut condixerat cum illis de Uxone.» (fol. 93v°).

[8 a] MS 64 (Biblioteca Universitària de Barcelona)³⁷: «... exiret enim Rex ad turrem furcatam que dicitur Mancofa iuxta Rapitam et est in diuisione terminorum Almenare...» (fol. 47v°).³⁸

[8 b] MS 64 (Biblioteca Universitària de Barcelona): «Sequenti die iuti Rex cum victualibus suis ad turrem furcatam sicut condixerat cum illis de Uxone.» (fol. 47v°)

[9 b] *Gestas*: «Et otro dia siguiet, los de Vxon et de Nuules et de Castro, enuiaron lures missageros al rey, faziendole saber que si el querie fazer algunt bien et mercet a ellos, que le rendrien aquellos castiellos, pues que Almenara era suya, et que bien conoscien que Dios lo querie bien et querie que toda aquella tierra fuessa suya. Et el rey les fizo respuesta que les agradescie mucho lo que le enuiauan a dezir, et que le plazia de fazerles gracia et mercet, et que viniessen segurament ael et que saldrie a fablar conellos a vna torre forçada que esta cerca dela Rapita, la qual en aquel tiempo se clamaua Mancofa, et

³³ *Op. cit.*, pàg. 294 (cap. 250).

³⁴ *Cronica o comentaris del gloriosissim y invictissim rey en Jaume Primer ...* «Biblioteca Clàssica Catalana», Barcelona, Tip. Catalana, 1905, II, p. 34 (cap. CCLIX)

³⁵ *Op. cit.*, vol. II, p. 35 (cap. CCL).

³⁶ El ms. 1018 de la Biblioteca de Catalunya, amb la traducció llatina de Marsili, pertanyé a Jerónimo Zurita. Lletra del segle XVI. El *Marsili* de Palma de Mallorca només conté el llibre segon, i et text que ens interessa és el «liber tertius».

³⁷ Text llatí de Marsili, probablement l'original que el dominicà escriví el 1313.

³⁸ En la seua edició d'aquest text M. de los Desamparados Martínez San Pedro transcriu erradament «...ad turrem Furgatam que dicitur Mancofa...» (*La Crónica latina de Jaime I*. Edición crítica, estudio preliminar e índices, Almería, 1984, p. 276). Tant Amadeu Soberanas com jo vam passar llargues estones damunt aquest passatge del còdex de la Biblioteca Universitària, i el vam observar amb tota mena de llums, per poder dir que la lectura que presente aquí dalt és la bona. Malgrat la crítica d'un detall, vull remarcar que l'editora hi ha fet una contribució notable amb la publicació del text llatí.

alli se parte el termino de Almenara et de Vxon.».³⁹

[9 b] *Gestas*: «Et otro dia, fizo leuar viandes ala torre forçada, et esperaua alli por fablar con los de Vxon, segunt loes auie promeso...».⁴⁰

[10 a] *Historia del Rey de Aragón Don Jaime I*: « ... y que Nos les saldríamos al encuentro hasta una torre mediera que divide el término de Almenara del de Uxó y que se halla frente de aquel pueblo cerca de la Rápita, la cual en tiempo de sarracenos tenia por nombre Mancofa.» (cap. CLXXI).⁴¹

[11 b] *id.*: «... con suficiente pan y vino, y con estas provisiones nos fuímos á la torre de Mancofa á esperar á los de Uxó ... » .⁴²

[12 a] *The Chronicle*: «... at the tower of Forçada (Forcada?)».⁴³

[12 b] *id.*: « ... and went with my bread and my wine to the Forçada tower.».⁴⁴

[13 a] Jaime I, «El Conquistador». *Crónica histórica*: «Nos saldríamos al encuentro hasta la torre mediera que divide el término de Almenara del de Uxó, y que se halla frente a aquel pueblo cerca de la Rápita, la cual en tiempos de los sarracenos tenía por nombre Mencosa» (cap. CV).⁴⁵

[13 b] *id.*: «con estas provisiones nos fuimos a la torre de Mencosa, para esperar a los de Uxó...» (cap. CV).⁴⁶

No adduim el text de les excel·lents edicions de Josep Maria de Casacuberta⁴⁷ i de Jordi Bruguera,⁴⁸ perquè segueixen amb fidelitat el manuscrit de Poblet, que ací ha estat transcrit.

³⁹ *Gestas del Rey Don Jayme de Aragon.*, ed. R. Foulché-Delbosc, Madrid 1909, p. 172.

⁴⁰ *Op. cit.*, p. 173.

⁴¹ *Historia del Rey de Aragón Don Jaime I, el conquistador, escrita en lemosín por el mismo monarca*; traducida al castellano y anotada por Mariano Flotats y Antonio de Bofarull. Barcelona, Vda. e Hijos de Mayor, editores. 1848, p. 244.

⁴² *Ibidem*, p. 245.

⁴³ *The Chronicle of James I, King of Aragon ...* translated from the catalan by the late John Forster ... with an historical Introduction, Notes, Appendix, Glossary, and General Index by Pascual de Gayangos ... In two volumes. London, Chapman and Hall, 1883, vol. I, cap. CCXLIX, p. 364.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. I, cap. XXL, p. 365.

⁴⁵ Jaime I, «El Conquistador». *Crónica histórica o «Llibre dels Fets»*. Traducción del catalán, prólogo y notas por Enrique Palau, Barcelona, Editorial Iberia, 1958, II p 89.

⁴⁶ *Ibidem*, II, p. 39. Hom veu que aquesta traducció és un calc de Flotats-Bofarull, però degenerat...

⁴⁷ Jaime I, *Crònica*, Barcelona, Barcino, 1960, V, pp. 40 i 42.

⁴⁸ *Llibre dels Fets del rei En Jaume*, Barcelona, 1991, II, pp. 212-213 (Els Nostres Clàssics, col·lecció B, núm. 11).